

Wat is eigen aan eigendom?

Evert-Jan Rotshuizen

Wat is eigen aan eigendom?

NOORDBOEK

© 2025 Evert-Jan Rotshuizen | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Bart van den Tooren

Boekverzorging: Elgraphic

ISBN 9789464713381

NUR820

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1,8401 JH Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van

20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUDSOPGAVE

Inleiding 7

Hoofdstuk 1:	De oorsprong van eigendom	11
Hoofdstuk 2:	Theorievorming	33
Hoofdstuk 3:	Empirisch onderzoek	39
Hoofdstuk 4:	De betrekkelijkheid van eigendom	48
Hoofdstuk 5:	Eigen onderzoek naar de mening van de 'gemiddelde Nederlander'	53
Hoofdstuk 6:	Theoretisch kader	64
Hoofdstuk 7:	Resultaten van het onderzoek voor juristen en niet-juristen	70
Hoofdstuk 8:	Materiaal voor een ideaaltype	94
Hoofdstuk 9:	Ideaaltype: burger eigendom	102
Hoofdstuk 10:	De verweesde eigendom	108
Hoofdstuk 11:	Ideaaltype: dominium	113

Conclusie 119

Bijlagen 121

Noten 143

Literatuur 150

INLEIDING

Wat is eigendom? Als iemand met een fiets aan de hand loopt en zegt: die fiets is van mij, dan betekent dat dat die persoon eigenaar van de fiets is. Zo kan iemand zeggen: ik ben eigenaar van dat huis. Het wordt wat ingewikkelder als het bijvoorbeeld om een groot gebouw gaat. Is een persoon daarvan eigenaar of is het een besloten vennootschap of een stichting? En hoe zit het met een groot vliegtuig? Wat gebeurt er als iemand eigenaar van een octrooi is? Wat betekent dat? Is dat steeds hetzelfde eigendom?

Een antwoord op de vraag wat eigendom is, is te vinden in ons Burgerlijk Wetboek van 1992: 'Eigendom is het meest omvattend recht dat een persoon op een zaak kan hebben'. Een soortgelijk antwoord gaf het Burgerlijk Wetboek van 1838 in artikel 625: 'Eigendom is het regt om van eene zaak het vrije genot te hebben en daarover op de volstrekste wijze te beschikken'. En dat artikel is weer een vertaling van artikel 544 van de Franse Code Civil van 1804, een uitvloeisel van de Franse Revolutie.

De vraag is of een omschrijving uit 1804 nog steeds de lading dekt. De maatschappij uit 1804 is wezenlijk anders dan die waarin wij nu leven. Denk alleen al aan de omvang van een bedrijf: toen een smederij, nu een autofabriek. Moet er dan niet met een ander begrip eigendom worden gewerkt? En wat vindt 'de man of vrouw in de straat'? Op deze vragen wil ik een antwoord geven.

Aan de vraag wat eigendom is, gaat nog een vraag vooraf: namelijk wie eigendom heeft uitgevonden. Is het een natuurverschijnsel of is er een duidelijke 'uitvinder' aan te wijzen? Over het antwoord op deze vragen heeft de filosofie zich gebogen. In het eerste hoofdstuk maak ik een tocht door de eeuwen heen, om te inventariseren welke theorieën er over het ontstaan van eigendom zoal bestaan.

Zeker zo interessant zijn theorieën over de plaats van eigendom in de westerse maatschappij van na de Franse Revolutie. In het tweede hoofdstuk besteed ik aandacht aan de theorieën van Karl Marx, Max Weber en Pierre Bourdieu.

Naast filosofisch onderzoek is er ook empirisch onderzoek naar eigendom uitgevoerd. Dit is vooral het terrein van psychologen en sociologen. Op de resultaten van hun onderzoek ga ik in het derde hoofdstuk dieper in.

Wat er ook zij van filosofisch, theoretisch en empirisch onderzoek, in de praktijk van alledag is eigendom het terrein van de jurist. Die baseert zich vooral op wat daarover in de wet staat en de toepassing ervan door de rechter. We kennen ons eigen wetboek, maar hoe is eigendom in andere landen geregeld? En wat zijn de uitzonderingen op de hoofdregel in Nederland? Aan het verschil in behandeling van eigendom besteed ik in het vierde hoofdstuk aandacht.

Na lezing van diverse theorieën en onderzoeksresultaten vraag ik mij af wat de 'gemiddelde Nederlander' van eigendom vindt. Dat zal ook de wetgever in Nederland interesseren. Die streeft naleving van de opgelegde regels na. Ik heb met behulp van een digitale enquête aan 2.332 Nederlandse burgers van achttien jaar en ouder vragen gesteld over eigendom. In het vijfde hoofdstuk doe ik hiervan verslag.

In het zesde hoofdstuk plaats ik de uitkomsten van de enquête in een breder kader. Klopt het oordeel en het gedrag van de gemiddelde Nederlander met wat in de wet staat? Als die uitkomsten in een breder theoretisch kader worden geplaatst, wat betekent dat voor eigendom in de eenentwintigste eeuw?

De resultaten van mijn onderzoek geven informatie over de juridische werking van eigendomsregels. Dat is van belang voor juristen en niet-juristen. In het zevende hoofdstuk geef ik een overzicht.

De resultaten van het onderzoek toets ik in het achtste hoofdstuk aan de theorie van Max Weber. Ik kom zo in het negende hoofdstuk tot het 'ideaaltype' van 'burgereigendom', maar dat schiet tekort om het eigendom van de twintigste eeuw te beschrijven. Dat leg ik uit in de het tiende hoofdstuk over het verweesde eigendom.

Ik kom in het elfde hoofdstuk met het 'ideaaltype' van *dominium* met een nieuw gedifferentieerd beeld van eigendom, dat meer recht doet aan onze maatschappij.

In de conclusie plaats ik de bevindingen van mijn onderzoek in het perspectief van de eenentwintigste eeuw. Met dit onderzoek beoog ik het harde begrip eigendom van de negentiende eeuw uit de exclusief juridische sfeer te halen en het zo te herformuleren dat het in de eenentwintigste eeuw maatschappelijk verantwoord kan functioneren.

HOOFDSTUK 1:

De oorsprong van eigendom

Eigendom is een omstreden instituut. Het heeft een individuele en een maatschappelijke kant en die twee samen staan vaak op gespannen voet met elkaar. Moet het particuliere eigendomsrecht 'vermaatschappelijkt' worden – dus met meer rechten voor de zwakke partij, zoals de pachter, de huurder, de arbeider – of dient de Staat juist afstand te doen van bevoegdheden, ten gunste van de particuliere eigenaar? Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat beginselverklaringen over eigendom in vage termen zijn gesteld. Men vergelijk artikel 2 van de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* van 1789: 'Le but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme. Ces droits sont: la liberté, la propriété, la sûreté et la résistance à l'oppression'. Ofwel voor Nederland de 'Openlijke en plegtige erkenning van De Rechten van den Mensch en van den Burger, gedeclareerd den 31 Januarij 1795 in den Hage' met in artikel II: 'Dat deze rechten bestaan in Gelijkheid, Vrijheid, Veiligheid, Eigendom en Tegenstand aan Onderdrukking.' Artikel 17 lid 1 van de *Déclaration universelle des droits de l'homme* van 1948 luidt: 'Toute personne, aussi bien seule qu'en collectivité, a droit à la propriété'. In de Nederlandse tekst van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens wordt dat: 'Eenieder heeft recht op eigendom, hetzij alleen, hetzij met anderen'.

Anderhalve eeuw bewogen geschiedenis heeft slechts één verandering opgeleverd, die overigens kenmerkend is voor het

tegenwoordige tijdsgewricht: in plaats van recht van eigendom – ofwel bescherming van bestaande eigendom – wordt in 1948 gesproken van recht op eigendom – ofwel het recht om eigendom te verwerven.¹ Op zichzelf levert noch het ene noch het andere recht een tastbare bijdrage aan bijvoorbeeld een evenwichtiger vermogensverdeling. Daarvoor zijn ideeën over eigendom belangrijker, omdat juist die het fundament leggen voor een bepaalde visie op bestaande eigendomsverhoudingen. Om deze te rechtvaardigen dan wel te verwerpen, grijpt men terug op principes. Uiteindelijk komt men terecht bij de vraag naar het ontstaan van het eigendomsrecht. Opvallend is dat vrijwel steeds gezocht wordt naar een verklaring voor het ontstaan van particulier eigendom. Aan de vraag naar de oorsprong van andere vormen van eigendom, bijvoorbeeld gemeenschappelijk eigendom, is weinig aandacht besteed.

Omdat de feitelijke oorsprong van het particuliere eigendomsrecht buiten ons kennisveld ligt, draagt elke theorie over het ontstaan een element van gissing in zich. Zo is er ruimte voor persoonlijke inbreng van de theoreticus. Maar hij is zoveel kind van zijn tijd dat in zijn theorie zich zijn opvattingen over de politieke, sociale en economische structuren weer spiegelen.² Vrijwel elke theorie over het ontstaan van eigendom draagt zo een ideologisch stempel. Ik heb daartoe de denkbeelden van een aantal, min of meer vooraanstaande, filosofen en juristen bestudeerd. Ik zal die hieronder bespreken. Die bespreking heeft een beperkte strekking. Ze beoogt slechts de kern van ideeën van de desbetreffende denker weer te geven, meer in het bijzonder die ideeën, die gaan over het ontstaan van het eigendomsrecht. Daarmee doe ik geen recht aan de volle diepte van de gedachtegang van de betrokken filosoof of jurist.

Over de oorsprong van het eigendomsrecht bestaan de meest uiteenlopende opvattingen. Aanvankelijk zocht men deze buiten de mens, maar met het verstrijken der eeuwen neemt als bestaansreden van eigendom de belangstelling voor

de mens of voor diens activiteiten toe. Ik heb een selectie van theorieën over de oorsprong gemaakt die ik hierna kort zal bespreken.

1.1 Bovenmenselijke oorsprong

Sommige theoretici zoeken voor de verklaring van het ontstaan van het particuliere eigendomsrecht een bron, die niet van deze wereld is. Zij doen veelal een beroep op een orde, die buiten het bereik van onze zintuiglijke ervaring staat. Uit zo'n orde leiden zij opvattingen af over het verleden, het heden en de toekomst van deze wereld en over de zin van het bestaan. Binnen deze 'totaalvisie' vinden zij door systematisch redeneren een verklaring van het ontstaan van particulier eigendom.

De natuurrechtelijke orde van Aristoteles

In het oude Griekenland is met de opkomst van de stadsstaat (*polis*) in de vijfde eeuw voor Christus het idee geboren, dat er naast de maatschappelijke orde een ideale orde bestaat, die ook wel natuurlijke orde genoemd wordt (volgens Plato in zijn *Politeia*). Men verklaart het wel en wee in de toenmalige maatschappij door haar te vergelijken met de natuurlijke orde. Deze laatste is volmaakt. De maatschappij is daarvan een (zwakke) afspiegeling. Maar door de natuurlijke orde te kennen kan men de feilbare plekken in de bestaande samenleving aanwijzen en zo structuren verklaren.

Er is in de Griekse wijsbegeerte eerder nagedacht over een natuurlijke orde, maar de opvattingen van onder meer Anaximander, Heraklitus, Parmenides en de Pythagoreërs horen veeleer bij een gesloten maatschappijbeeld.³ Aristoteles (384-322 v.Chr.) is de eerste Griekse wijsgeer, die in zijn *Nikomachische Ethiek* en vooral in zijn *Politika* het idee van een natuurlijke orde systematisch uitwerkt. Tot die orde behoort ook het na-

tuurrecht.⁴ Particulier eigendom acht hij onverbrekelijk verbonden met het natuurrecht en dus met de natuurlijke orde. Particulier eigendom beschouwt hij als een voorwaarde voor het ordelijk verloop van de samenleving en, meer in het algemeen, voor een moreel goed leven. De leer van Aristoteles heeft grote invloed uitgeoefend op het westerse denken.

De bovennatuurlijke orde van Thomas van Aquino

Voor het Joodse volk geldt het Oude Testament als wet. In de eerste vijf boeken daarvan zijn zeer gedetailleerde eigendomsvoorschriften te vinden.⁵ Centraal staat dat aan de mens particulier eigendom ontnegd wordt. Alles behoort toe aan God, de mens is tijdens zijn leven slechts rentmeester van de aardse goederen.⁶ Deze leer wordt in het Nieuwe Testament (Handelingen 4:22) bevestigd.⁷ Zo zien we in de eerste eeuwen van onze jaartelling gemeenschappen ontstaan, die de Bijbelse voorschriften in praktijk brengen en hun eigendom als gemeenschappelijk beschouwen.⁸ Daarbij wordt de gedachte van Aristoteles over natuurrecht overgenomen, met dat verschil dat het natuurrecht van goddelijke oorsprong is.

Geleidelijk komt in de tweede helft van de twaalfde eeuw de leer in zwang, dat conform de leer van het natuurrecht aan God het eigendomsrecht (*dominium*) van alle goederen toebehoort en aan de mensen slechts een gebruiksrecht. De Italiaanse theoloog en wijsgeer Thomas van Aquino (1225-1274) geeft vorm aan deze nieuwe leer. Particulier eigendom – Thomas van Aquino noemt het *possessio*, ofwel bezit – is beperkt tot enkele zaken en vindt alleen bestaansreden in het uiteindelijk doel: het gebruik van goederen. Thomas van Aquino is sterk beïnvloed door Aristoteles. Voor de laatstgenoemde is, zoals hiervoor aangegeven, het particulier eigendomsrecht een noodzakelijk middel voor een goed leven. Thomas van Aquino neemt deze opvatting van Aristoteles in beginsel over, maar plaatst haar in een ander verband.

Thomas van Aquino aanvaardt particulier eigendom van goederen, waarvan het gebruik in feite bestaat uit het consumeren van die goederen. Als dat niet het geval is, zoals bij gebruik van de grond, weigert Thomas van Aquino particulier eigendomsrecht te erkennen.

Maar ook het beperkt toegestane particulier eigendomsrecht is aan grenzen gebonden. Thomas van Aquino onderscheidt twee functies: (1) naar binnen toe heeft de mens de vrijheid om te bepalen wat hij met dat goed wil doen en (2) naar buiten toe is een rechtvaardige verdeling van goederen een zo groot mogelijke gelijkheid. Omdat de menselijke wereld niet volmaakt is, blijven afwijkingen van dit ideaal mogelijk. Een te vrijmoedig gebruik van de eigen vrijheid kan al snel tot hebzucht leiden. Een te grote ongelijkheid in de eigendomsverdeling brengt sociale wanorde. Thomas van Aquino brengt daarom de volgende correcties aan op het (beperkte) particuliere eigendom, waarin men tevens de achterliggende *dominium* van goed herkent. Ten eerste mag een eventuele overdaad bij de een niet ten koste gaan van een tekort bij de ander. De rijke zal zijn overdaad moeten afstaan aan de arme. Ten tweede is in noodgevallen de behoeftige geoorloofd om zelf het gebruik van goederen, waarover God het *dominium* heeft, in praktijk te brengen. Zo mag een uitgehongerd mens voedsel tot zich nemen zonder dat hij zich schuldig maakt aan diefstal.

Thomas van Aquino vervlecht het natuurrecht ('alles is van God') en zijn eigen opvatting ('particuliere voorwerpen zijn van de mens') tot een nieuw geheel. Van de oude kerkleer neemt hij bij goederen het onderscheid *dominium/usus*, ofwel zeggenschap/gebruik over. Met Aristoteles is hij van mening dat particulier eigendom een voorwaarde is voor een ordelijk verloop van de maatschappij.⁹